

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Στην Ελλάδα ο Noam Chomsky (Νόαμ Τσόμσκι) είναι γνωστός για δύο κυρίως λόγους. Στο ευρύτερο κοινό είναι γνωστός για την πολιτική του δραστηριότητα ως ένας από τους πιο δριμείς επικριτές όχι μόνο της εξωτερικής πολιτικής των ΗΠΑ, αλλά και του καπιταλιστικού οικονομικού συστήματος εν γένει. Σε ένα μικρότερο κοινό ειδημόνων είναι γνωστός κυρίως για το επιστημονικό του έργο στον τομέα της γλωσσολογίας.

Αυτό που απουσιάζει από το χώρο τόσο της ελληνικής όσο και της διεθνούς βιβλιογραφίας είναι η διερεύνηση και η ανάδειξη μιας άλλης πτυχής της σκέψης του Τσόμσκι: της πολιτικής του φιλοσοφίας η οποία, όπως τουλάχιστον ισχυρίζεται ο ίδιος, παίρνει ως άξονα αναφοράς το φιλελευθερισμό και μάλιστα τον κλασικό φιλελευθερισμό του 18ου αιώνα. Αυτή η πολιτικοφιλοσοφική πτυχή της σκέψης του Τσόμσκι διαπερνά όλο το έργο του και επηρεάζει ακόμα, όπως θα δείξουμε, και την επιστημονική μεθοδολογία του στον τομέα της γλωσσολογίας.

Στόχος λοιπόν αυτού του βιβλίου είναι η συστηματική ανασυγκρότηση της φιλελεύθερης κριτικής που ασκεί ο Τσόμσκι στον σύγχρονο καπιταλισμό, καθώς και η αντιδιαστολή των απόψεών του σε θέματα όπως η αγορά, τα περιουσιακά δικαιώματα, οι ανώνυμες εταιρείες, το κράτος, η παγκοσμιοποίηση, η δημοκρατία, η μισθωτή εργασία, ο μεθοδολογικός

ατομισμός, η ανθρώπινη φύση, η κοινωνία κ.λπ. με τις απόψεις νεοφιλελεύθερων διανοητών, κυρίως των νεοαυστριακών, όπως του νομπελίστα Friedrich Hayek (Φρίντριχ Χάγιεκ), του Joseph Shumpeter (Τζόζεφ Σουμπέτερ), του Ludvig von Mises (Λούντβιχ φον Μίζες), του Milton Friedman (Μίλτον Φρίντμαν) και αναλυτών της σχολής της Δημόσιας Επιλογής.

Συνοπτικά, το επιχείρημα του Τσόμσκι είναι ότι το σημερινό καπιταλιστικό σύστημα αποτελεί διαστρέβλωση των αξιών του κλασικού φιλελευθερισμού. Οι τοποθετήσεις του παραπέμπουν κυρίως στον Adam Smith (Άνταμ Σμιθ) και τον Wilhelm von Humboldt (Βίλχελμ φον Χούμπολντ), ενώ δεν παραλείπει να κάνει αναφορές και στον Alexis de Tocqueville (Αλέξις ντε Τοκβίλ). Είναι ενδιαφέρον ότι ο ορισμός τον οποίο χρησιμοποιεί για το υπάρχον οικονομικό σύστημα, δηλαδή «επιχειρηματικός μερκαντιλισμός» («corporate mercantilism»), παραπέμπει άμεσα στην κριτική που άσκησε ο Άνταμ Σμιθ στο σύστημα της εποχής του.

Αξίζει να σημειωθεί ότι ο Τσόμσκι όταν ασκεί κριτική στο νεοφιλελευθερισμό δεν αναφέρεται στο έργο συγκεκριμένων διανοητών όσο σε συγκεκριμένες πολιτικές, όπως και κυρίως σε αυτό που αποκαλεί «Συμφωνία της Ουάσινγκτον». Πρόκειται για μια σειρά αρχών που σύμφωνα με τον Τσόμσκι σχεδιάστηκαν από την Ουάσινγκτον σε συνεργασία με διάφορα χρηματοπιστωτικά ιδρύματα. Οι αρχές αυτές είναι η ελευθερία του εμπορίου, οι ιδιωτικοποιήσεις, η πάταξη του πληθωρισμού και η περιστολή του κράτους.¹

Σχολιάζοντας το έργο των νεοφιλελεύθερων διανοητών

1. Ν. Τσόμσκι (1999γ), *Κέρδος και πολίτης*, Αθήνα, Καστανιώτης, σ. 46.

Φρίντριχ Χάγιεκ και Μίλτον Φρίντμαν, ο αμερικανός διανοητής, αφού αναγνωρίσει ότι δεν έχει μελετήσει το έργο τους, τονίζει ότι συμφωνεί σε ορισμένα σημεία:

Δεν σημαίνει ότι δεν μπορεί κανείς να μάθει από τη Σχολή του Σικάγου ή ότι θα πρέπει να διαφωνεί με τις προτάσεις τους (π.χ. η ιδέα του Φρίντμαν για αρνητικό φόρο εισοδήματος ίσως να έχει πλεονεκτήματα). Και αξίζει τον κόπο να διαβάσει κανείς τον Χάγιεκ, παρά το θέμα του ανορθολογισμού.²

Είναι πολύ δύσκολο να τοποθετήσει κανείς την κριτική του Τσόμσκι στο πλαίσιο του γνωστού σχήματος «Αριστερά-Δεξιά». Ο ίδιος μάλιστα θεωρεί ότι αυτοί οι όροι δεν έχουν πλέον νόημα: «Συμβατικοί όροι του πολιτικού λόγου, όπως Αριστερά και Δεξιά, κατάντησαν σχεδόν κενοί περιεχομένου. Είναι τόσο διαστρεβλωμένοι και παράλογοι, ώστε είναι μάλλον καλύτερα να τους απορρίψουμε».³

Πάντως, το κεντρικό στοιχείο που σε τελική ανάλυση διαφοροποιεί ριζικά τις πολιτικοοικονομικές αντιλήψεις του Τσόμσκι από αυτές που επικρατούν στον ευρύτερο χώρο της Αριστεράς είναι το γεγονός ότι βασίζονται σε μια συγκεκριμένη θεώρηση της ανθρώπινης φύσης, η οποία σε τελική ανάλυση παραπέμπει στη βιολογία. Ο Τσόμσκι απορρίπτει την αντίληψη του ανθρώπου ως μιας «λευκής κόλας χαρτιού» (Πίνκερ) στην οποία μπορεί να γράψει κανείς ό,τι θέλει, μια άποψη που αντιλαμβάνεται τον άνθρωπο ως παράγωγο πολιτισμικών και ιστορικών μεταβλητών.

2. N. Chomsky, “Follow up on Malthus”, στο *A Selection of Chomsky*, www.zmag.org/forums/chomforuacr.htm.

3. N. Τσόμσκι (1999β), *Το κοινό καλό*, Αθήνα, Scripta, σ. 129.

Στο Κεφάλαιο 1 εξετάζεται ο ρόλος που διαδραματίζει η έννοια της ελευθερίας στο έργο του Τσόμσκι και η σχέση της με την οικονομική ισότητα. Επίσης, συγκρίνονται οι απόψεις του με τις απόψεις του φιλελεύθερου στοχαστή Χάγιεκ στο πλαίσιο της συζήτησης για τη διαφορά μεταξύ «αρνητικής» και «θετικής» ελευθερίας.

Στο Κεφάλαιο 2 αναπτύσσονται οι ομοιότητες και οι διαφορές απόψεων του Τσόμσκι με ιδεολογικά ρεύματα όπως ο αναρχισμός, ο υπερφιλελευθερισμός, ο μαρξισμός και ο μεταμοντερνισμός (Ντεριντά, Φουκώ, Λακάν κ.λπ.). Επίσης, εξετάζεται η κριτική του Τσόμσκι εναντίον του πολιτισμικού σχετικισμού και της αμφισβήτησης της επιστημονικής γνώσης. Τέλος, αναλύονται οι απόψεις του σχετικά με την ακαδημαϊκή ελευθερία με άξονες αναφοράς τις περιπτώσεις Faurisson (Φορισόν) και Hernstein (Χέρνσταϊν).

Στο Κεφάλαιο 3 εξετάζεται ο θεμελιώδης ρόλος των θεσμών της αγοράς και της ιδιοκτησίας στο φιλελεύθερο μοντέλο και η κριτική την οποία ασκεί ο Τσόμσκι στους συγκεκριμένους θεσμούς.

Το Κεφάλαιο 4 διερευνά τις αλλαγές στη φύση του καπιταλισμού που σηματοδοτεί η εμφάνιση των ανώνυμων εταιρειών και συγκρίνει τις απόψεις του Τσόμσκι σε αυτό το θέμα με απόψεις φιλελεύθερων στοχαστών, όπως του Χάγιεκ και του Σουμπέτερ.

Στο Κεφάλαιο 5 αναλύεται η κριτική του αμερικανού διανομένου στο θεσμό της μισθωτής εργασίας και ο αντίλογος φιλελεύθερων διανοητών όπως ο Χάγιεκ, ο Φρίντμαν και ο John Grey (Τζον Γκρέι).

Στο Κεφάλαιο 6 εξετάζεται η κριτική του Τσόμσκι στο καθεστώς των επιχειρήσεων μέσα από το πρίσμα των εξελίξεων που έχουν λάβει χώρα τα τελευταία έτη τόσο στο ιδιοκτησιακό

καθεστώς των επιχειρήσεων όσο και στη θεωρία του μάνατζμεντ (Ντράκερ, Γκόσαλ, Χάντι, Μπελ).

Στο Κεφάλαιο 7 εξετάζεται η θεωρία του Τσόμσκι για το κράτος και τη δημοκρατία μέσα από το πρίσμα των ερευνών της σχολής της Δημόσιας Επιλογής και της Θεωρίας του Ανέμφικτου του Άρροου (Άρρου), καθώς και της γενικότερης φιλελεύθερης προβληματικής, όπως εκφράζεται από τους Μιλ, Constant (Κονσταν) και Τοκβίλ.

Στο Κεφάλαιο 8 αναλύονται οι απόψεις του Τσόμσκι σε θέματα οικονομικής παγκοσμιοποίησης, όπως ο προστατευτισμός, οι επιδοτήσεις, η εκμετάλλευση των εργαζομένων, οι ανισότητες κ.λπ. σε αντιδιαστολή με τις αναλύσεις, μεταξύ άλλων, των Bauer (Μπάουερ), Bhagwati (Μπαγκουάτι), Krugman (Κρούγκμαν), Sen (Σεν).

Στο Κεφάλαιο 9 επιχειρείται η σύγκριση της επιστημολογίας των Τσόμσκι και Χάγιεκ με επίκεντρο το θέμα των κανόνων και της άρρητης γνώσης.

Στο Κεφάλαιο 10 αναδεικνύεται η επιρροή που έχουν ασκήσει οι φιλελεύθερες ιδέες στις επιστημολογικές αντιλήψεις του Τσόμσκι. Στο πλαίσιο αυτό αναλύεται ο μεθοδολογικός και οντολογικός ατομισμός του και επισημαίνονται τα κοινά σημεία με τις μεθοδολογικές παρατηρήσεις του Μίξες. Επίσης, αναπτύσσεται η κριτική του Τσόμσκι εναντίον της άποψης που θεωρεί τη γλώσσα «κοινωνικό θεσμό» (Σωσύρ, Ντάμετ, Βίγκενσταϊν).

Τέλος στο Κεφάλαιο 11 αναπτύσσονται οι απόψεις για την ανθρώπινη φύση πάνω στις οποίες βασίζεται η πολιτική και φιλοσοφική κριτική του Τσόμσκι. Είναι αυτονόητο ότι η εικόνα που έχει κανείς για την ανθρώπινη φύση προσδιορίζει και τη στάση του απέναντι στο κοινωνικό και οικονομικό σύστημα. Στο πλαίσιο αυτό εξετάζονται οι κρατούσες στην ε-

ξελιγκτική βιολογία (Ντόκινς, Πίνκερ, Ρίντλεϊ, Κοσμίδης) απόψεις για το θέμα αυτό με ιδιαίτερη έμφαση στη συζήτηση σχετικά με τον αλτρουισμό («γενετικός» και «αμοιβαίος») και τη μονάδα επιβίωσης (γονίδιο ή ομάδα).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

Η ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΙΚΗ ΤΗΣ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΣ

Ο Τσόμσκι, ως γνωστόν, είναι από τους πλέον δριμείς επικριτές του καπιταλιστικού οικονομικού συστήματος και της νεοφιλελεύθερης ιδεολογίας, πάνω στην οποία, κατά την άποψή του, βασιίζεται. Ωστόσο λιγότερο γνωστό (ιδιαίτερα στην Ελλάδα) είναι ότι η κριτική του λαμβάνει ως άξονα αναφοράς το φιλελευθερισμό και μάλιστα τον κλασικό φιλελευθερισμό του 18ου αιώνα. Η πεμπτουσία της κριτικής του ενάντια στο καπιταλιστικό σύστημα είναι ότι αυτό αποτελεί διαστρέβλωση των αξιών του κλασικού φιλελευθερισμού. Η συγκεκριμένη άποψη συνιστά μία από τις ιδιαιτερότητες της κριτικής του Τσόμσκι, η οποία και τον διακρίνει από τους επικριτές του καπιταλισμού που προέρχονται από τον αριστερό χώρο.

Η κριτική λοιπόν την οποία ασκεί στον καπιταλισμό και στους θεσμούς που τον συγκροτούν –την ιδιοκτησία, τη μισθωτή εργασία, τον ανταγωνισμό κ.λπ.– έχει ως σημείο αφετηρίας, όπως υποστηρίζει, τον Ευρωπαϊκό Διαφωτισμό και τον κλασικό φιλελευθερισμό: Οι ιδέες του Διαφωτισμού, υποστηρίζει, «θα πρέπει να διαστρεβλωθούν ολοκληρωτικά προκειμένου να μεταλλαχθούν στην ιδεολογία του βιομηχανικού καπιταλισμού».¹

1. N. Chomsky (1973), *For Reasons of State*, Νέα Υόρκη, Vintage, σ. 375.

Ο σημερινός αγώνας εναντίον του καπιταλισμού στην ουσία σηματοδοτεί μια επιστροφή στις «ρίζες», στις αρχές του Διαφωτισμού και του φιλελευθερισμού του 17ου και του 18ου αιώνα. Όπως γράφει:

Στην πραγματικότητα οι ίδιες αρχές που οδήγησαν τον κλασικό φιλελευθερισμό να αντισταθεί στον παρεμβατισμό του κράτους στην κοινωνική ζωή καθιστούν απαράδεκτες τις καπιταλιστικές κοινωνικές σχέσεις. Η αντίθεση του κλασικού φιλελευθερισμού στην κρατική παρέμβαση πηγάζει από ορισμένες βαθύτερες αντιλήψεις που αφορούν την ανθρώπινη ανάγκη για ελευθερία, ποικιλομορφία και αυτόβουλη οργάνωση. Με βάση τις ίδιες ιδέες οι καπιταλιστικές σχέσεις παραγωγής, η μισθωτή εργασία, ο ανταγωνισμός, η ιδεολογία του «κτητικού ατομικισμού», όλα αυτά τα χαρακτηριστικά του καπιταλισμού θα πρέπει βασικά να θεωρηθούν απάνθρωπα.²

Αν, με άλλα λόγια, στον 18ο αιώνα το κράτος αποτελούσε τη μεγαλύτερη απειλή για την ελευθερία του ατόμου, τότε, στη βάση της ίδιας φιλελεύθερης λογικής, σήμερα τον μεγαλύτερο κίνδυνο συνιστούν οι θεσμοί οι οποίοι συγκροτούν την καπιταλιστική κοινωνία και πάνω απ' όλα, όπως θα δούμε αργότερα, οι μεγάλες ανώνυμες εταιρείες.

Το κατεξοχήν σημείο αναφοράς του Τσόμσκι είναι το έργο του σκοτσέζου φιλοσόφου Άνταμ Σμιθ, από τους κυριότερους εκπροσώπους του κλασικού φιλελευθερισμού του 18ου αιώνα. Σύμφωνα με τον Τσόμσκι, η επίκληση του ονόματος του Άνταμ Σμιθ από τους θιασώτες του υπάρχοντος συστήματος είναι απαράδεκτη:

2. N. Chomsky (1970), "Notes on Anarchism", στο *Z-Net Archives*.

Είναι εκπληκτικό – γράφει ο Τσόμσκι – να μελετά κανείς την εξέλιξη των αξιών από έναν προκαπιταλιστή διανοούμενο, όπως ο Άνταμ Σμιθ, με την έμφαση την οποία δίνει στην αλληλεγγύη, στο στόχο της απόλυτης ισότητας και στο βασικό ανθρώπινο δικαίωμα για δημιουργική εργασία [...], και μετά να προχωρά στο σήμερα, σ' αυτούς που αποθεώνουν το νέο πνεύμα της εποχής και οι οποίοι ορισμένες φορές ξεδιάντροπα επικαλούνται το όνομα του Άνταμ Σμιθ.³

Είναι γεγονός ότι η ανάγνωση που κάνει ο Τσόμσκι στον Σμιθ διαφέρει σε πολλά και ουσιαστικά σημεία από την ευρύτερα διαδεδομένη αντίληψη που κυριαρχεί σχετικά με τις απόψεις του σκοτοέξου φιλοσόφου. Σύμφωνα με την κρατούσα άποψη, ο Σμιθ αντιπροσωπεύει τη φιλοσοφία του *laissez-faire* και την εξιδανίκευση του ατομικού συμφέροντος ως του κινητήριου μοχλού παραγωγής πλούτου στην κοινωνία.

Ωστόσο, το επίκεντρο της μελέτης μας δεν είναι κυρίως αν η ερμηνεία του Σμιθ από τον Τσόμσκι είναι σωστή, όσο η αποκωδικοποίηση της σκέψης του τελευταίου σχετικά με θέματα τα οποία είναι καιρία στην προβληματική του φιλελευθερισμού. Άλλωστε, όπως παρατηρεί ο οικονομολόγος Jacob Viner (Τζέικομπ Βίνερ), στο έργο του Σμιθ *The Wealth of Nations* μπορεί κανείς να βρει απόψεις που στηρίζουν οποιαδήποτε ερμηνεία επιθυμεί.

Πάντως η ερμηνεία των απόψεων του Σμιθ μέσα από ένα «αριστερό» πρίσμα δεν αποτελεί ιδιομορφία του Τσόμσκι: εντάσσεται σε μια ευρύτερη σχολή σκέψης στην οποία συγκαταλέγονται πολλοί γνωστοί πανεπιστημιακοί και διανοητές,

3. Αναφέρεται στο J. Heer (2001), "Adam Smith's Identity Crisis", *National Post*, 3 Δεκεμβρίου.

όπως ο καθηγητής του Πανεπιστημίου του Μπέργκλεϊ Michael Watts (Μάικλ Γουότς), ο καθηγητής του Πανεπιστημίου του Γιορκ στο Τορόντο David McNally (Ντέιβιντ ΜακΝέιλι) και φυσικά η Emma Rothchild (Έμα Ρόθτσαϊλντ). Σύμφωνα με τη Ρόθτσαϊλντ, ο Σμιθ θεωρείτο στην εποχή του ριζοσπάστης διότι «τοποθετείτο κριτικά απέναντι στο θρησκευτικό κατεστημένο, στον πόλεμο, στη φτώχεια και στα προνόμια των πλουσίων». Η νέα ερμηνεία τονίζει το γεγονός ότι ο Σμιθ στα έργα του (ιδιαίτερα στο *Theory of Moral Sentiments*) έδινε πάντοτε έμφαση στην αλληλεγγύη και στην ανάγκη να τεθούν υπό έλεγχο τα εγωιστικά κίνητρα των ανθρώπων – ιδιαίτερα των πλουσίων.⁴ Ακόμα και μετά το θάνατό του το κατεστημένο αντιμετώπιζε με τέτοιο φόβο τον Άνταμ Σμιθ, ώστε τέσσερις σκοτζέζοι οπαδοί του καταδικάστηκαν για προδοσία και εξορίστηκαν.

Ελευθερία και ισότητα

Ο Τσόμσκι προσδιορίζει τον εαυτό του ως «ελευθεριακό σοσιαλιστή» («libertarian socialist»)⁵, μια έννοια η οποία θεωρεί ότι έχει τις ρίζες της στον Ευρωπαϊκό Διαφωτισμό και τον κλασικό φιλελευθερισμό: «Ο ελευθεριακός σοσιαλισμός θα πρέπει να θεωρηθεί ο κληρονόμος των φιλελεύθερων ιδεών του Διαφωτισμού».⁶

Σύμφωνα με τον Τσόμσκι, όλοι οι βασικοί θεμελιωτές του

4. Στο ίδιο.

5. N. Chomsky (1981a), *Radical Priorities*, Μόντρεαλ, Black Rose Books, σ. 245.

6. N. Chomsky (1970).

φιλελευθερισμού, όπως ο Σμιθ και ο Βίλχελμ φον Χούμπολντ ήταν «ελευθεριακοί σοσιαλιστές». ⁷ Ο ελευθεριακός σοσιαλισμός δεν αντιπροσωπεύει τίποτε άλλο παρά τη μεταγραφή των αρχών του κλασικού φιλελευθερισμού στη σύγχρονη εποχή – λαμβάνοντας, φυσικά, υπόψη τις αλλαγές που έχουν συντελεστεί στο κοινωνικοοικονομικό σύστημα από τον 17ο αιώνα έως σήμερα: «Αν πάρει κανείς ως άξονα αναφοράς τις βασικές φιλελεύθερες αρχές και τις εφαρμόσει στη σύγχρονη εποχή, τότε θα έρθει πλησιέστερα στον ελευθεριακό σοσιαλισμό». ⁸

Με τον όρο «ελευθεριακός σοσιαλιστής» ο Τσόμσκι προσπαθεί να συγκρεάσει δύο εκ πρώτης όψεως αντιφατικές έννοιες: την ελευθερία και την (οικονομική) ισότητα.

Η κλασική φιλελεύθερη αντίληψη θέτει σε πρώτη μοίρα το θέμα της ελευθερίας και αντιμετωπίζει το κράτος ως έναν κίνδυνο που απειλεί την ελευθερία του πολίτη. Στο πλαίσιο αυτής της πνευματικής παράδοσης, το κράτος αποτελεί έναν αιώνι κίνδυνο, και το πολιτικό πρόβλημα που ανακύπτει εντοπίζεται στον περιορισμό των εξουσιών του.

Αντιθέτως, στη σοσιαλιστική παράδοση πρωταρχικό μέλημα είναι ο περιορισμός έως και η εξάλειψη των οικονομικών ανισοτήτων, και το κράτος θεωρείται ότι μπορεί να συμβάλει θετικά στην επίτευξη αυτού του στόχου.

Πώς και με ποιον τρόπο επιχειρεί να συνδυάσει τις δύο αυτές εκ πρώτης όψεως αντιφατικές παραδόσεις ο Τσόμσκι; Πώς ιεραρχεί τις έννοιες ελευθερία/οικονομική ισότητα;

7. N. Chomsky (1996a), *Class Warfare*, Λονδίνο, Pluto Press, σ. 19-23, 27-31.

8. N. Chomsky (2002a), στο Mitchell, P. – Schoeffel, J. (επιμ.), *Understanding Power*, Νέα Υόρκη, The New Press, σ. 222.

Για τον Τσόμσκι η έννοια της ελευθερίας είναι πρωταρχικής σημασίας.

Αν υπάρχει μια κυρίαρχη ιδέα [...] που μπορεί να προσδιοριστεί ως «ελευθεριακή σοσιαλιστική», αυτή θα πρέπει να είναι η ιδέα της [...] ελευθερίας.⁹

Η οικονομική ισότητα (ή η ελαχιστοποίηση των οικονομικών ανισοτήτων) από την άλλη πλευρά είναι πολύ σημαντική για τον Τσόμσκι στο βαθμό που προάγει την ανθρώπινη ελευθερία. Αξίζει να σημειωθεί ότι η εμμονή του στο θέμα της οικονομικής ισότητας δεν έρχεται σε αντίθεση με την πρωταρχική της ελευθερίας αλλά αντίθετα την επιβεβαιώνει. Η οικονομική ισότητα δεν είναι αυτοσκοπός, είναι ένα πολύ σημαντικό μέσο για την προώθηση της ελευθερίας στην κοινωνία. Οι οικονομικές ανισότητες είναι κακές διότι τείνουν να περιορίζουν την ελευθερία αυτών που δεν έχουν οικονομική δύναμη. Η επίτευξη οικονομικής ισότητας είναι ένα μέσο το οποίο μας βοηθάει στην υλοποίηση του πρωταρχικού στόχου, που είναι η ισομερής κατανομή της ελευθερίας μεταξύ των πολιτών. Ο ίδιος γράφει:

Οι οικονομικές ανισότητες συνεπάγονται ανισότητες στην κατανομή δύναμης, εξουσίας και ευκαιριών σε μια κοινωνία, γεγονός που έχει ως αποτέλεσμα τη δημιουργία συνθηκών ανελευθερίας για εκείνους που έχουν λιγότερους υλικούς πόρους. [...] Ελευθερία χωρίς ευκαιρίες είναι δώρο του διαβόλου.¹⁰

9. N. Chomsky (1973), σ. 374.

10. N. Τσόμσκι (1999γ), σ. 123.

Για τον Τσόμσκι όμως η ισότητα δεν αναφέρεται απλώς στην ισότητα ευκαιριών αλλά και στην ισότητα αποτελεσμάτων.

Το ουσιαστικό χαρακτηριστικό μιας αξιοπρεπούς κοινωνίας και το καθοριστικό στοιχείο μιας δημοκρατικής κοινωνίας είναι η σχετική ισότητα αποτελεσμάτων – όχι ευκαιριών, αλλά αποτελεσμάτων. Χωρίς αυτό δεν μπορείς να μιλάς σοβαρά για δημοκρατικό κράτος.¹¹

Έαν η ισότητα ευκαιριών δεν συνοδεύεται από πολιτικές που διασφαλίζουν σχετική ισότητα αποτελεσμάτων, οδηγεί εκ νέου σε οικονομικές ανισότητες, που υπονομεύουν την ελευθερία του ατόμου καθώς δίνουν σε ορισμένους τη δυνατότητα να ελέγχουν και να κατευθύνουν τους συνανθρώπους τους. Αυτός είναι και ο λόγος για τον οποίο υποστηρίζει τις αναδιανεμητικές λειτουργίες του κράτους κοινωνικής πρόνοιας, που έχουν στόχο να μειώσουν τις οικονομικές ανισότητες. Όπως αναφέρει:

Σύμφωνα με την κλασική άποψη, που πηγάζει από τον Αριστοτέλη, σε μια ελεύθερη και δίκαιη κοινωνία θα πρέπει να προσπαθούμε να πετύχουμε ισότητα αποτελεσμάτων. Αυτό σημαίνει ότι θα πρέπει να υπάρχει ένα κράτος κοινωνικής πρόνοιας στο οποίο, όπως είπε, ο καθένας θα πρέπει να έχει «και λελογισμένη και επαρκή ιδιοκτησία» και όπου οι ακραίες καταστάσεις πλούτου και εξουσίας θα έχουν καταργηθεί. Αν αυτό δεν έχει επιτευχθεί, τότε κάθε συζήτηση για

11. N. Chomsky (1997a), “The Common Good”, στο www.cooperativeindividualism.org/chomsky-commongood.html, σ. 2.

δημοκρατία δεν είναι σοβαρή, διότι δεν μπορεί να υπάρξει ελεύθερη και ίση συμμετοχή στην αυτοδιακυβέρνηση.¹²

Σύμφωνα με τον Τσόμσκι, αυτή «η κλασική άποψη» διαπερνά το στοχασμό των φιλελεύθερων διανοητών, από τον Σμιθ μέχρι τον Αλέξις ντε Τοκβίλ και από τον Bertrand Russell (Μπέρτραντ Ράσελ) έως τον John Dewey (Τζον Ντιούι). Αντίθετα «η αποδοχή της ριζικής ανισότητας ως προς τα αποτελέσματα συνιστά σοβαρή οπισθοδρόμηση από τον πυρήνα της φιλελεύθερης ανθρωπιστικής παράδοσης».¹³

Αξίζει να σημειωθεί ότι η άποψη του Τσόμσκι πως η ισότητα ευκαιριών χωρίς (μερική τουλάχιστον) ισότητα αποτελεσμάτων είναι δώρο άδωρο φαίνεται να επιβεβαιώνεται από πρόσφατες έρευνες κοινωνικής κινητικότητας που έχουν γίνει στις ανεπτυγμένες κοινωνίες. Αυτό οφείλεται στο λεγόμενο εγγενές «κόλλημα» που υπάρχει ανάμεσα στην ταξική θέση των γονιών και των παιδιών. Οι γονείς που βρίσκονται στις ανώτερες κοινωνικές θέσεις μπορούν να χρησιμοποιούν τους πόρους τους – οικονομικούς, κοινωνικούς, πολιτισμικούς – για να προστατεύσουν τα παιδιά τους από ενδεχόμενη διολίσθηση στην κλίμακα της κοινωνικής ιεραρχίας.

Πολλές έρευνες που έχουν γίνει στις ΗΠΑ δείχνουν ότι τουλάχιστον το 45%-60% των εισοδηματικών πλεονεκτημάτων των γονιών μεταβιβάζεται στο παιδί. Πράγμα το οποίο σημαίνει ότι το εισόδημα των γονέων παίζει πολύ σημαντικό ρόλο για τις ευκαιρίες που θα έχει το παιδί στη ζωή του.

Σύμφωνα με τον άγγλο κοινωνιολόγο Goldthorpe (Γκόλ-

12. N. Chomsky (1997b), “Madisonian Democracy in the United States: A Critique”, στο *EPIIC*, www.epiic.com/newsletter/chomsky.

13. N. Τσόμσκι (1999β), σ. 16-17.

ντθορπ) το γενικό συμπέρασμα που βγαίνει είναι το εξής: «Αν επιθυμούμε να ενισχύσουμε την κοινωνική κινητικότητα –δηλαδή να δημιουργήσουμε μεγαλύτερη ισότητα ευκαιριών–, θα πρέπει πρώτα να δημιουργήσουμε μεγαλύτερη ισότητα συνθηκών. Διότι το εγγενές “κόλλημα” που υπάρχει ανάμεσα στην κοινωνική θέση των γονιών και των παιδιών πηγάζει από την ανισότητα των συνθηκών».¹⁴

Σύμφωνα με τον Γκόλντθορπ, η αύξηση της κοινωνικής κινητικότητας που παρατηρήθηκε στη Σουηδία μεταξύ των ετών 1940-1980 ήταν άμεσα συνδεδεμένη με την ανάπτυξη ισχυρού κοινωνικού κράτους και μιας πολιτικής οικονομίας που κατάφερε να μειώσει τις ταξικές ανισότητες στα εισοδήματα και στο επίπεδο διαβίωσης. Αντίθετα, τα πιο πρόσφατα στοιχεία από τις ΗΠΑ και τη Βρετανία δείχνουν ότι η διεύρυνση των οικονομικών ανισοτήτων που παρατηρείται σ' αυτές τις χώρες τα τελευταία έτη έχει οδηγήσει σε σημαντική μείωση της κοινωνικής κινητικότητας.¹⁵

Στις ΗΠΑ ιδιαίτερα –το πρότυπο, υποτίθεται, μιας κοινωνίας ευκαιριών για όλους– τα τελευταία χρόνια το «ασανσέρ» της κοινωνικής κινητικότητας φαίνεται να έχει «κολλήσει». Παρά τα διάφορα προγράμματα υποστήριξης των λιγότερο ευνοουμένων (π.χ. ποσοστώσεις στις θέσεις εργασίας στο δημόσιο και στα πανεπιστήμια για τους μαύρους), οι πιθανότητες του μέσου Αμερικανού είτε να πέσει κάτω από το οικονομικό επίπεδο των γονιών του είτε να το ξεπεράσει δεν έχουν αλλάξει σημαντικά τα τελευταία 35 έτη. Όπως επιση-

14. J. Goldthorpe (2005), “Social Mobility Doesn’t Work as Most People Imagine and it’s Hard to Do Much About It”, *Prospect*, Νοέμβριος, σ. 17.

15. Στο ίδιο.

μαίνει ο οικονομολόγος Gary Solon (Γκάρι Σόλον), που θεωρείται αυθεντία σε αυτά τα θέματα: «Η κινητικότητα μεταξύ των γενεών στις ΗΠΑ δεν έχει αλλάξει σημαντικά τις τελευταίες δύο δεκαετίες».

Μια πρόσφατη μελέτη του οικονομολόγου Bhaskar Mazunder (Μπάσκαρ Μαζάντερ) που παίρνει ως δείγμα όσους γεννήθηκαν μεταξύ των ετών 1963-1968 δείχνει ότι: Μόνο το 14% εκείνων των οποίων ο πατέρας ανήκε στο κατώτερο 10% της μισθολογικής κλίμακας κατέληξε στο ανώτερο 30% της εισοδηματικής κλίμακας. Επίσης, μόνο το 17% εκείνων των οποίων ο πατέρας ανήκε στο ανώτερο 10% της εισοδηματικής κλίμακας έπεσε στο κατώτερο 30%.

«Αρνητική και «θετική» ελευθερία

Συνοψίζοντας, για τον Τσόμσκι η οικονομική ισότητα είναι η αναγκαία συνθήκη για την ύπαρξη ελευθερίας. Χωρίς οικονομική ισότητα (ή χωρίς ελαχιστοποίηση των οικονομικών ανισοτήτων) δεν μπορεί να υπάρξει ελεύθερη κοινωνία. Φυσικά, το θέμα της σχέσης ισότητας και ελευθερίας είναι τεράστιο και απέναντι στη συλλογιστική του Τσόμσκι εκφράζονται πολλές αντιρρήσεις.

Μία από τις καίριες αντιρρήσεις διατυπώνεται από τον φιλελεύθερο φιλόσοφο Robert Nozick (Ρόμπερτ Νόζικ), που υποστηρίζει ότι, προκειμένου να διατηρηθεί η οικονομική ισότητα, χρειάζεται η άσκηση συνεχούς καταναγκασμού εκ μέρους του κράτους και η παραβίαση των δικαιωμάτων των πολιτών. Ακόμα και αν όλοι οι πολίτες ξεκινούν τη ζωή τους σε κατάσταση απόλυτης ισότητας, οι ελεύθερες συναλλαγές που θα πραγματοποιούν θα οδηγήσουν σε καταστάσεις οικονομικής ανισότητας. Το γεγονός, για παράδειγμα, ότι πολλοί

θα καταβάλουν το αντίτιμο για να ακούσουν έναν ταλαντούχο τραγουδιστή θα έχει ως αποτέλεσμα ο τραγουδιστής πολύ σύντομα να έχει περισσότερους οικονομικούς πόρους από τους συμπολίτες του. Το κράτος λοιπόν θα πρέπει να παρεμβαίνει συνεχώς και να του αφαιρεί (μέσω της φορολογίας) ένα σημαντικό μέρος των εσόδων του, παρόλο που αυτά προέκυψαν λόγω της ελεύθερης βούλησης αυτών που κατέβαλαν το αντίτιμο για να τον ακούσουν. Άρα η διατήρηση της οικονομικής ισότητας επιβάλλει τη συνεχή άσκηση κρατικού καταναγκασμού και δεν εναρμονίζεται με ένα καθεστώς ελευθερίας.¹⁶

Από την άλλη πλευρά οι απόψεις του Τσόμσκι τον φέρνουν κοντά στη σύγχρονη σοσιαλδημοκρατική σκέψη και ιδιαίτερα στο φιλόσοφο John Rawls (Τζον Ρολς), ο οποίος στη *Δίκαιη κοινωνία* προσπάθησε να παρουσιάσει το περίγραμμα μιας κοινωνίας που συνδυάζει την ελευθερία με την εισοδηματική αναδιανομή υπέρ των λιγότερο ευνοημένων μελών της. Ο ίδιος ο Τσόμσκι έχει εκφραστεί θετικά για το έργο του Ρολς, το οποίο θεωρεί «ενδιαφέρον» αλλά ότι δεν επηρεάζει τα «πραγματικά προβλήματα του κόσμου».¹⁷

Η σχέση μεταξύ ελευθερίας και οικονομικών πόρων βρίσκεται σε μεγάλο βαθμό πίσω από τη γνωστή διάκριση μεταξύ των δύο εννοιών ελευθερίας, της «αρνητικής» και της «θετικής». Τη διάκριση αυτή έκανε ευρύτερα γνωστή ο φιλόσοφος Isaiah Berlin (Αϊζάια Μπερλίν) με το κείμενό του «Two concepts of liberty». Εκεί ο Μπερλίν ταυτίζει την «αρνητική» ελευθερία με την απουσία καταναγκασμού. Καταναγκασμός

16. R. Nozick (1974), *Anarchy State and Utopia*, Νέα Υόρκη, Basic Books, σ. 160-164.

17. N. Chomsky (1997d), “On PostModernism”, στο *LBBS, Z-Magazine’s Left On-Line Bulletin Board*, www.mrbauld.com/chomsky1.html.

με τη σειρά του σημαίνει τη συνειδητή παρέμβαση άλλων ατόμων με στόχο να παρεμποδίσουν κάποιον να υλοποιήσει τους στόχους του. Από την πλευρά της η «θετική» ερμηνεία της ελευθερίας ισοδυναμεί με τη δυνατότητα επίτευξης των στόχων του ατόμου.

Η «θετική» έννοια της ελευθερίας πηγάζει από την επιθυμία του ατόμου να είναι αφέντης του εαυτού του. Επιθυμώ η ζωή μου και οι αποφάσεις μου να εξαρτώνται από εμένα και όχι από οποιοδήποτε είδους εξωτερικές δυνάμεις [...], επιθυμώ να είμαι το υποκείμενο όχι το αντικείμενο.¹⁸

Η «θετική» ελευθερία συνήθως θεωρείται από τους περισσότερους αναλυτές ως η δυνατότητα πραγμάτωσης ενός στόχου.

Ο Τσόμσκι ακολουθεί την παραδοσιακή αυτή διάκριση. Ως «αρνητική» ελευθερία προσδιορίζει την απουσία καταναγκασμού – το ότι δεν υπάρχει δηλαδή μια «καταναγκαστική δύναμη που σε εμποδίζει να κάνεις κάτι» –, ενώ ως «θετική» ελευθερία προσδιορίζει τη δυνατότητα υλοποίησης ενός προγράμματος – δηλαδή «οι συνθήκες σου επιτρέπουν να το κάνεις».¹⁹ Με αυτούς τους όρους, «ελευθερία της εργασίας» σημαίνει στο πλαίσιο της αρνητικής ερμηνείας ότι κανείς δεν σε εμποδίζει να δουλέψεις, ενώ στο πλαίσιο της θετικής ερμηνείας ότι έχεις τη δυνατότητα να βρεις δουλειά.

Είναι προφανές ότι η ανάλυση που προτείνει ο Τσόμσκι όσον αφορά τις έννοιες της ελευθερίας και της οικονομικής

18. I. Berlin (1978), “Two Concepts of Liberty”, στο Quinton, A. (επιμ.), *Political Philosophy*, Οξφόρδη, Oxford University Press, σ. 149.

19. N. Chomsky (2002a), σ. 273.

ισότητας υποδηλώνει ότι υιοθετεί τη θετική ερμηνεία της ελευθερίας – δηλαδή ότι υπάρχουν δυνατότητες και επιλογές για το άτομο καθώς και η δυνατότητα να υλοποιήσει στόχους στη ζωή του. Οι οικονομικές ανισότητες στην κοινωνία συνεπάγονται την ανισομερή κατανομή εξουσίας και συνεπώς την ύπαρξη καταναγκασμού. Για τον Τσόμσκι το γεγονός ότι κάποιος γίνεται, για παράδειγμα, μισθωτός εργάτης και εκτελεί μια δουλειά που δεν του αρέσει απλώς και μόνο για να ζήσει αντιπροσωπεύει μια μορφή καταναγκασμού – παρά το γεγονός ότι κανείς δεν τον ανάγκασε άμεσα. Είναι ένας καταναγκασμός ο οποίος αντανακλά την άνιση κατανομή εξουσίας στην κοινωνία, η οποία πηγάζει από την οικονομική ανισότητα.

Η αντίληψη αυτή διαφέρει ριζικά από την αντίληψη νεοφιλελεύθερων διανοητών, όπως ο Χάγιεκ, που ερμηνεύουν την ελευθερία με την αρνητική της έννοια. Για τον Χάγιεκ η ελευθερία, όπως η ειρήνη και η δικαιοσύνη, είναι «μια κατάσταση που ανοίγει ευκαιρίες αλλά δεν διασφαλίζει συγκεκριμένα οφέλη».²⁰ Σύμφωνα με τον Χάγιεκ, η ελευθερία ταυτίζεται με την κατάσταση στην οποία «ο καταναγκασμός από τους άλλους είναι όσο το δυνατόν πιο περιορισμένος στην κοινωνία».²¹ Ο καταναγκασμός είναι κακός διότι υποχρεώνει ένα άτομο να γίνει το μέσο για την ικανοποίηση των στόχων ενός άλλου.²² Η ελευθερία είναι άμεσα συνδεδεμένη με έναν ατομικό χώρο που προστατεύεται από το νόμο και δεν

20. F. Hayek (1978), *New Studies in Philosophy Politics and Economics*, Λονδίνο, Routledge and Kegan Paul, σ. 134.

21. F. Hayek (1960), *The Constitution of Liberty*, Σικάγο, University of Chicago Press, σ. 2.

22. Στο ίδιο, σ. 20-21.

έχει καμιά σχέση με το συγκεκριμένο περιεχόμενο του ατομικού χώρου: δεν συνεπάγεται, λόγου χάρη, μεγαλύτερο εύρος επιλογών. Όπως γράφει:

Η έννοια της «ελευθερίας» αναφέρεται μόνο στις σχέσεις μεταξύ των ανθρώπων και ο μοναδικός περιορισμός της απορρέει από τον καταναγκασμό τον οποίο επιβάλλει κάποιος σε άλλους. Αυτό σημαίνει ότι οι δυνατότητες επιλογών τις οποίες έχει το άτομο σε μια δεδομένη στιγμή δεν έχουν άμεση σχέση με την ελευθερία. Εκείνος που σκαρφάζεται σε ένα βράχο και βλέπει ότι υπάρχει ένας μόνο τρόπος για να σώσει τη ζωή του είναι αναμφίβολα ελεύθερος, αν και δεν θα λέγαμε ότι έχει επιλογές.²³

Η θετική ερμηνεία της ελευθερίας, σύμφωνα με τον Χάγιεκ, έχει ως μοναδικό αποτέλεσμα τον ολόένα αυξανόμενο κρατικό παρεμβατισμό στο όνομα της διευρύνσης του φάσματος των δυνατοτήτων που έχει το άτομο. Το αποτέλεσμα θα μπορούσε να είναι η καταστροφή της ατομικής ελευθερίας στο όνομα μιας αμφισβητήσιμης έννοιας ελευθερίας.²⁴ Επίσης, σύμφωνα με τον Χάγιεκ η σταδιακή υπονόμηση της παραδοσιακής («αρνητικής») αντίληψης της ελευθερίας σηματοδότησε και τη σταδιακή υπονόμηση του φιλελευθερισμού:

Η υποχώρηση της φιλελεύθερης ιδεολογίας που ξεκίνησε τη δεκαετία του 1870 συνδέεται στενά με τη νέα ερμηνεία της ελευθερίας ως ελέγχου ή συνήθως με την παροχή από το κρά-

23. Στο ίδιο, σ. 12.

24. Στο ίδιο, σ. 13-18.

τος των μέσων για την υλοποίηση πολλών και ποικίλων επιμέρους στόχων.²⁵

Αξίζει στο σημείο αυτό να συνοψίσουμε τη διαφορά της έννοιας της ελευθερίας στον Τσόμσκι και στον Χάγιεκ – «θετική» στον πρώτο, «αρνητική» στον δεύτερο– καθώς και αυτή η διάκριση παίζει σημαντικό ρόλο, όπως θα δούμε αργότερα, στην ανάλυση του θεσμού της μισθωτής εργασίας. Ας πάρουμε την περίπτωση του Γιώργου που ζει στα Γρεβενά. Ο Γιώργος πάσχει από μια σοβαρή ασθένεια την οποία μπορεί να θεραπεύσει με εγχείρηση μόνο στις ΗΠΑ. Ο Γιώργος όμως δεν έχει τους οικονομικούς πόρους που απαιτεί η πολυδάπανη αυτή εγχείρηση. Για τον Χάγιεκ ο Γιώργος είναι ελεύθερος διότι κανείς δεν τον εμποδίζει να πάει στην Αμερική (ο καταναγκασμός για τον Χάγιεκ, όπως είδαμε, προϋποθέτει τη βούληση ενός άλλου προσώπου που ασκεί τον καταναγκασμό). Αντίθετα, για τον Τσόμσκι ο Γιώργος δεν είναι ελεύθερος διότι δεν μπορεί να υλοποιήσει ένα τόσο θεμελιώδες για τη ζωή του πρόγραμμα.

Φυσικά, εδώ θα πρέπει να λάβουμε υπόψη μας ότι η ανάλυση του Τσόμσκι μπορεί να έχει ως συνέπεια τον καταναγκασμό τρίτων. Προκειμένου να υλοποιήσει το πρόγραμμά του ο Γιώργος, θα πρέπει να πληρώσουν τις δαπάνες οι φορολογούμενοι. Το αν αυτό αντιπροσωπεύει καταναγκασμό ή όχι εξαρτάται από τη φύση του κοινωνικού συμβολαίου στο οποίο έχουν συμφωνήσει τα μέλη της κοινωνίας.²⁶

Πάντως θα πρέπει να αναφερθεί ότι δεν υιοθετούν όλοι οι

25. F. Hayek (1978), σ. 134.

26. M. Levin (1985), “Negative Liberty”, στο Frankel, E.P. – Miller, F. – Paul, J. (επιμ.), *Liberty and Equality*, Οξφόρδη, Blackwell.

φιλελεύθεροι τις απόψεις του Χάγιεκ. Όπως επισημαίνει ο γνωστός άγγλος φιλόσοφος Τζον Γκρέι, παρά το γεγονός ότι οι φιλελεύθεροι διανοητές υιοθετούν κυρίως την «αρνητική» έννοια της ελευθερίας υπάρχουν και μη φιλελεύθεροι, όπως ο Bentham (Μπέντχαμ) και ο Hobbes (Χομπς), που επίσης την υιοθετούν. Από την άλλη πλευρά ο φιλελεύθερος φιλόσοφος John Stuart Mill (Τζον Στιούαρτ Μιλ) υιοθετούσε εν μέρει τη «θετική» έννοια, καθώς αναφέρει ότι οι επιλογές που έχει ένας φτωχός εργάτης δεν είναι μεγαλύτερες απ' αυτές ενός σκλάβου. Συμπεραίνει ο Γκρέι:

Δεν φαίνεται να υπάρχει αναγκαία σχέση ανάμεσα στην αρνητική έννοια της ελευθερίας και τις φιλελεύθερες αρχές παρά το γεγονός ότι η υιοθέτηση της «θετικής» έννοιας της ελευθερίας πολλές φορές συμβαδίζει με κριτική του φιλελευθερισμού.²⁷

Οι φιλελεύθεροι που συνδέουν την έννοια της ελευθερίας με τις δυνατότητες των επιλογών που έχει το άτομο αποδέχονται την αναγκαιότητα του κράτους κοινωνικής πρόνοιας και κατά συνέπεια κάποια έννοια θετικής ελευθερίας. Η αναγκαιότητα του κράτους κοινωνικής πρόνοιας βασίζεται κυρίως στο επιχείρημα ότι οι άνθρωποι που στερούνται πόρων έχουν και λιγότερες επιλογές – δηλαδή λιγότερη ελευθερία. Το κράτος κοινωνικής πρόνοιας μεταφέρει πόρους στα ασθενέστερα μέλη της κοινωνίας δίνοντάς τους έτσι τη δυνατότητα να υλοποιήσουν τα σχέδια της ζωής τους και κατά συνέπεια να διευρύνουν το φάσμα των επιλογών τους, δηλαδή την ελευθερία τους.

Όπως παρατηρεί ο Plant (Πλαντ):

27. J. Gray (1986), *Liberalism*, Μίλτον Κέινς, Open University Press, σ. 57.